

СПОСОБИ ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА

Зміст, структура і значення способу вчинення злочину досліджені криміналістикою достатньо широко. Різні аспекти цього вчення висвітлювалися такими вченими-криміналістами, як Р.С. Белкін, В.К. Гавло, І.Ш. Жорданія, Г.Г. Зуйков, О.Н. Колесніченко, В.П. Колмаков, Г.М. Мудьюгін, В.О. Коновалова, В.О. Овечкін, В.В. Чурпіта [Див.: 2, с. 735; 6; 7; 8, с. 6, 7; 19] та ін. У криміналістиці на даний час вироблено стале поняття способу вчинення злочину: це спосіб дії злочинця, що виражається в певній взаємозалежній системі операцій і прийомів приготування, вчинення і приховування злочину [20, с. 208].

У кримінально-правовій доктрині визначається, що спосіб учинення злочину служить для злочинця засобом досягнення відповідної мети, що він властивий усім злочинам – і умисним, і вчиненим з необережності. М.І. Панов стверджує, що спосіб належить лише до акта виконання злочину і не включає дій по приготуванню до злочину та по його приховуванню [14].

Стаття 120 КК України зазна-

чає, що доведення особи до самогубства або до замаху на нього є наслідком жорсткого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності. Доведення до самогубства відрізняється від інших кримінально караних злочинів саме способом його вчинення.

Кримінальним законодавством указані тільки деякі способи доведення до самогубства: жорстоке поводження, систематичне приниження людської гідності, шантаж, примус до протиправних дій [10, с. 359, 360]. Для визначення способу доведення до самогубства необхідно розглянути підходи до змісту даного поняття в різних науках – у кримінальному праві, кримінології, криміналістиці, соціології, психології, психіатрії, суїцидології [5].

Категорія «жорстоке поводження» з жертвою досліджується кримінально-правовою наукою. Воно розглядається як оціночне поняття. Ученими стверджується думка, що фізичні мордування можуть довести людину до самогубства, тільки відбиваючись в її

особистісній, моральній субстанції. Тому щодо доведення до самогубства, то поділ жорсткості на фізичну й моральну має досить умовний характер [21, с. 6].

У криміналістиці це поняття розглядається як найвищий ступінь приниження індивіда. Для того, щоб у кожному конкретному випадку визначити цю міру приниження особистої гідності людини слід установити: (а) обсяг прав та обов'язків обвинуваченого й потерпілого, у тому числі відносини, їх взаємозалежності; (б) психологічну характеристику потерпілого (його темперамент, характер, звички, фізіологічний стан); (в) ставлення обвинуваченого до наслідків своїх вчинків.

Систематичне приниження людської гідності виявляється у тривалому принизливому ставленні до потерпілого, як-то: цькування, приниження, необґрунтовані службові стягнення, зачіпки, що принижують честь і гідність людини, розповсюдження наклепів, смішки, анонімні звинувачення, постійні докори, принизливі, грубі відмови від вступу до шлюбу, переслідування тощо [1, с. 34]. У криміналістиці терміни «шантаж» і «примус» до протиправних дій застосовуються в загальному кримінально-правовому значенні [10, с. 360].

Питання розпізнання вбивства від доведення до самогуб-

ства, самогубства від доведення до самогубства здавна турбувало вчених і практиків. Даній тематиці присвячено роботи багатьох криміналістів, психологів і психіатрів [Див.: 3, с. 528-535; 4, с. 799, 800; 5].

Способами доведення до самогубства можна назвати: а) психологічний вплив [12, с. 528], що може включати й психічне насильство [13, с. 792]; б) комбінація (або комплекс) психологічного й фізичного впливу, що може містити фізичне насильство; в) фізичний вплив або фізичне насильство.

Соціальна психологія розробила етапи, форми, види, методи й механізми психологічного впливу [11]. Ґрунтуючись на досягненнях цієї науки ми можемо запропонувати власний підхід до психологічного впливу в криміналістиці. Його етапи поділяють на: а) операційний, коли здійснюється діяльність психологічного впливу суб'єкта; б) процесуальний, при якому має місце сприйняття або несприйняття останнього його об'єктом; в) заключний етап, коли відбувається реакція-відповідь як наслідок перебудови психіки об'єкта впливу [11, с. 397].

Етапи доведення до самогубства можна поділити на такі періоди:

а) до вчинення акта самогубства – це період від виникнення

думок про самогубство до його реалізації, який включає в себе боротьбу мотивів і прийняття рішення;

б) реалізація самогубства: (а) його планування – вибір засобів, способів, місця, часу вчинення самогубства; (б) підготовка до нього (написання передсмертної записки); (в) послідовне виконання всіх дій по вчиненню самогубства;

в) після вчинення цієї дії – це часовий проміжок після здійснення спроби самогубства (замаху на нього).

Формами психологічного впливу соціальна психологія називає: вплив словесними, друкованими або зображувальними засобами, за допомогою засобів масової інформації чи комп'ютерної техніки [11, с. 593].

Психологічний вплив при доведенні до самогубства має специфічні риси і чиниться шляхом різноманітних проявів, як-то: крик, істерика, безмірні ревнощі, приниження, повне ігнорування існування людини, яка живе поруч [21, с. 8], обмеження життєвого простору особи, позбавлення її їжі, лікарських препаратів, примус, навіювання, фізичне насильство, погрози, шантаж, обман та ін. Психічне насильство майже завжди передвіщає насильство фізичне.

У літературі з психології розрізняють такі види психологічних

впливів:

1) інформаційно-психологічний – це вплив словом (наприклад, стаття в газеті, що викликає почуття пригнічення, страху, ненависті, розповсюдження слухів і міфів) [11, с. 142];

2) психогенний – фізичний вплив на мозок людини (приміром, (а) особа отримує травму головного мозку і як наслідок – втрачає можливість раціонально мислити або (б) вона підпадає під вплив таких фізичних чинників, як звук, освітлення, температура тощо, що погіршує стан її психіки [11, с. 381];

3) психоаналітичний – це вплив на підсвідомість особи терапевтичними засобами (наприклад звуком) для забезпечення панування над нею [11, с. 380-381];

4) нейролінгвістичний вплив змінює мотивацію індивіда шляхом внесення в його свідомість спеціальних лінгвістичних програм (приміром, таких, як «дзеркальне відбиття», «синхронізація», психологічна сигналізація для забезпечення панування над нею [11, с. 290-293];

5) психотронний (парапсихологічний, екстрасенсорний) – вплив на людину шляхом передачі інформації через неусвідомлюване сприйняття (за приклад можна назвати масову телевізійну епідемію в Японії 1 грудня 1997 р., коли після демонстрації

популярного мультфільму «Покетмон» («Кишенькові монстри») 700 дітей було госпіталізовано з симптомами епілепсії, яку спричинили засліплюючі різнокольорові спалахи, що призвело до подразнення нервів ока, часткових спазмів судин головного мозку, задухи і навіть втрати свідомості [11, с. 408-411];

б) психотропний – це вплив на психіку індивіда за допомогою медичних препаратів, хімічних або біологічних речовин (їх запахи можуть викликати непередбачені дії й поведінку особи) [11, с. 411-413].

При доведенні до самогубства вищеназвані види психологічних впливів набувають негативності, мають сильнопдіючий ефект на психіку потерпілого, як правило, використовуються комплексно, внаслідок чого особа вчиняє самогубство або замах на нього. Доведення до самогубства можна визнати складним вольовим актом, що відбувається з певних мотивів і завершується прийняттям рішення позбавити себе життя й виконанням цього задуму. У цьому сенсі важливе значення має виокремлення видів таких рішень [9, с. 40-42].

Причини й наслідки будь-якої форми насильства різні й пов'язані з негативними переживаннями. Учені-правники посилаються на труднощі в однозначності віднесення окремих видів на-

сильства до найтяжчих і найбільш болючих для людини. Видів проявів насильства одного індивіда стосовно іншого досить багато. Це: фізичне, емоційне, сексуальне, економічне та інші прояви його вчинення. Усі вони мають зовнішні ознаки – синяки, садна, брак грошей, життєва неупорядкованість тощо, але насильство психологічне зовнішніх ознак на жертві не залишає.

Психологічний вплив викликає у жертви такі негативні стани, як фрустрація, депресія, стрес, афект, почуття страху, беззахисність, образа, безсилля, замкненість тощо, які й призводять часто до самогубства.

Частоповторюваний стан фрустрації здатен впливати на характер людини: підвищувати її агресивність, провокувати появу комплексу неповноцінності та ін. Фрустрацію розглядають як одну з форм психологічного стресу [9, с. 47].

При депресії характерними є думки про свою відповідальність за різні неприємні чи тяжкі події у своєму житті або близьких цієї людини, почуття вини за події минулого і відчуття безпорадності перед труднощами разом з безперспективністю життя [Див.: 15, с. 168-171; 16, с. 162-177, с. 274]. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) щорічно у світі майже 100 млн. осіб зазнають клінічно діагностовану деп-

ресію. Її вважають одним з найважливіших попередників суїцидальної поведінки індивіда.

Стрес розглядається психологами як негативні обставини життя – реальні або очікувані втрати (втрата можливостей для роботи чи навчання, місця проживання, помешкання, фінансового становища, раптовий страх, раптова проблема взаємовідносин, докорінні зміни) [Див.: 15, с. 869; 16, с. 285].

Афект (лат. *affectus* – хвилювання, пристрасть) – короткочасна позитивно чи негативно забарвлена емоційна реакція з бурхливим перебігом. Афект неадекватності – негативний стан, породжений невдачами в діяльності, суперечністю між самооцінкою особистості та її можливостями [16, с. 272].

Фізичне насильство виражається в безпосередньому впливі на організм людини у виді нанесення побоїв, тілесних пошкоджень, мордувань, у результаті чого потерпілому можуть бути спричинені муки, шкода здоров'ю тощо [18, с. 256].

Способами вчинення самогубства прийнято вважати вид насильницької смерті: через повішення, від вогнепальної чи холодної зброї, гострого предмета, шляхом отруєння, утоплення, падіння з висоти, загибелі під потягом, самопідпалу, тобто нанесення собі смертельної травми,

будь-яким знаряддям чи механізмом для самопозбавлення життя.

Повішення – найпоширеніший спосіб самогубства у всьому світі, за ним за частотою йде самогубство від вогнепальної зброї. У Росії найбільш поширеними є самоповішення, отруєння (у першу чергу медикаментозними препаратами), використання холодної зброї і смерть від падіння з висоти; в Англії – отруєння автомобільними вихлопними газами; в Китаї – отруєння пестицидами; в Україні (в останнє десятиріччя) – це повішення, падіння з висоти й під транспорт, різні види отруєнь. Серед суїцидальних спроб найбільш поширеними є отруєння ліками й порізи вен передпліччя, кисті [5, с. 190-196].

Дослідження окремих українських учених дозволили встановити, що для працівників органів внутрішніх справ характерним є самогубство шляхом повішення – 58%, із застосуванням вогнепальної зброї – 32%, холодної зброї – 3%, вогнепальної мисливської зброї – 3%, падіння з висоти – 3% [17, с. 62].

Таким чином, під способом доведення до самогубства розуміються умисні дії злочинця або вчинене з необережності із застосуванням до жертви психологічного впливу. Останній може включати психічне насильство, комбінації (комплекс) психологіч-

ного чи фізичного впливу, що може містити фізичне насильство, фізичний вплив або фізичне насильство, внаслідок чого в особи виникають

психічні чи фізіологічні стани (стрес, депресія, фрустрація, афект тощо), що призводять до самогубства або до замаху на нього.

- Список літератури:** 1. *Авакян Р.З.* Доведення до самоубийства як уголовно наказуемое деяние. – Ереван: Изд. АН Арм ССР, 1971. – 130 с. 2. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики: Учеб. пособ. для вузов. – 3-е изд., доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с. 3. *Бокариус Н.С.* Судебная медицина для медиков и юристов. – Харьков: Юрид. изд-во Украины, 1930. – 690 с. 4. *Гросс Г.* Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Пер. с нем. Л. Дудкин и Б. Зиллер. – СПб.: Тип. М. Меркушева, 1908. – 1088 с. 5. *Ефремов В.С.* Основы суицидологии. – СПб.: Диалектика, 2004. – 480 с. 6. *Зуйков Г.Г.* Криминалистическое учение о способе совершения преступления // Соц. законность. – 1974. – № 11. – С. 14-19. 7. *Калмаков В.П.* Значение для расследования точного установления способов совершения и сокрытия преступлений против жизни // Тр. Харьк. мед. ин-та. – Харьков, 1956. – Вып. 5. – С. 193-196. 8. *Коновалова В.Е.* Убийство: искусство расследования: Монография. – Харьков: Факт, 2001. – 311 с. 9. *Коновалова В.Е., Шепітько В.Ю.* Основы юридической психологии: Учебник. – Харьков: Одиссей, 2005. – 352 с. 10. Кримінальний кодекс України: Наук.-практ. коментар / За заг. ред. *В.Т. Малярєнка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація.* – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – Х.: ТОВ «Одиссей», 2004. – 1152 с. 11. *Крысько В.Г.* Социальная психология: Словарь-справочник. – Минск.: Харвест, М.: АСТ, 2001. – 688 с. 12. Новый тлумачний словник української мови: У 4-х т. – Т. 1 / Уклад. *В.В. Яремонко, О.М. Сліпушко.* – К.: Аконіт, 1998. – 910 с. 13. Новый тлумачний словник української мови: У 4-х т. – Т. 2 / Уклад. *В.В. Яремонко, О.М. Сліпушко.* – К.: Видавництво «Аконіт», 1998. – 910 с. 14. *Панов Н.И.* Основные проблемы способа совершения преступления в советском уголовном праве: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Хар. юрид. ин-т – Харьков, 1987. – 26 с. 15. Психологическая энциклопедия – 2-е изд. / Под ред. *Р. Корсини, А. Ауэрбаха.* – СПб.: Питер, 2006. – 1096 с. 16. Психологія суїциду: Посібник / За ред. *В.П. Москальця.* – К.: Акад. видав., 2004. – 288 с. 17. *Сулицький В.* Проблема самогубства в органах внутрішніх справ України // Соц. політика і соц. робота. – 2000. – № 3. – С. 61-69. 18. *Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю.* Юридическая энциклопедия. – М., 1997. – 526 с. 19. *Чурпита В.В.* Исследование устойчивости способа преступления и ее значение для раскрытия и расследования преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Киев. высш. шк. МВД ССР. – Киев, 1989. – 22 с. 20. *Шепітько В.Ю.* Криміналістика: Енцикл. словник (укр.-рос. і рос.-укр.) / За ред. *В.Я. Тація.* – Х.: Право, 2001. – 560 с. 21. *Ярмыш Н.Н.* Уголовная ответственность за доведение до самоубийства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Укр. юрид. академия. – Харьков, 1992. – 13 с.

Надійшла до редакції 26.11.2007 р.